

Володимир Зуб,
в. о. зав. відділу НБУВ

Особливості становлення та розвитку законодавчої бази з питань охорони праці в бібліотеках України

У статті висвітлюються особливості становлення та розвитку нормативно-правової бази з питань охорони праці в бібліотеках України, шляхи удосконалення законодавчих приписів, спрямованих на гарантування безпечних умов праці бібліотечних працівників, на збереження книжкових фондів бібліотек країни.

К л ю ч о в і с л о в а: законодавство з питань охорони праці бібліотечних працівників, міжгалузеві та галузеві нормативні акти, служба охорони праці та пожежної безпеки у книгозбірнях, безпечні умови праці, гігієна виробничого середовища.

The article highlights the features of the origin and development of the regulatory framework for safety in libraries Ukraine and ways of improvement measures for the preservation of life, health, ability to work of library employees and library fund preservation of the country.

K e y w o r d s: legislation on health protection of library employees, cross-industry and industry regulations, service safety and fire safety in libraries, safe working conditions, hygiene of working environment.

Багата інтелектуальна спадщина України зосереджена у фондах тисяч бібліотек нашої держави. У них нині зберігається понад 60 млн документів, зокрема 2 млн рідкісних і цінних видань. Крім того, з кожним роком вітчизняні бібліотеки істотно поповнюють свої колекції, зібрання, зміцнюють матеріально-технічну базу, проводять реконструкції, будують нові книгосховища, читальні зали, закупають обладнання, запроваджують сучасні виробничі технології, постійно розширюють асортимент своїх послуг, підвищують їх якість.

Відповідальну роботу, пов'язану зі збереженням духовних, інтелектуальних надбань нашого народу, ефективним їх використанням, забезпеченням до них вільного доступу, виконує величезна кількість працівників національних, обласних, міських та сільських книгозбірень України, яким Конституція України гарантує права на безпечні і здорові умови праці, а держава, її органи на місцях забезпечують їх максимальну реалізацію.

Рівень безпеки будь-яких робіт у суспільному виробництві значною мірою залежить від їх законодавчого забезпечення, тобто від якості та повноти відображення усіх необхідних вимог у законах та інших нормативно-правових актах. Саме ця обставина й породжує необхідність проведення наукових досліджень, присвячених формуванню, особливостям становлення та подальшого розвитку нормативно-правової бази з питань охорони праці в структурних підрозділах, службах бібліотечних установ України, розробленню та втіленню у життя цілого комплексу санітарно-технічних та гігієнічних заходів, спрямованих на покращення умов праці, піднесення рівня технологічної дисципліни, унеможливлення виникнення професійних захворювань.

Вивчення історичних документів засвідчує, що питан-

ня належних умов праці бібліотекарів, забезпечення їх від професійних захворювань порушувалися фахівцями ще у давні часи. Як відомо, у Стародавньому Римі, особливо у II–IV ст., бурхливо розвивалися бібліотечна архітектура, вчення про організацію роботи бібліотеки. Ці два напрями доповнювали один одного. Деякі вчені того часу вказували на шкідливі аспекти роботи в бібліотеках: вогкість, цвіль, пил тощо. Ці чинники впливали як на книги так і на їх зберігачів. Архітектор Вітрувій, зокрема, писав: «... Бібліотеки повинні виходити на схід, тому що призначення їх вимагає ранкового світла, а також для того, щоб в них не уражались книги. Бо у бібліотеках, що виходять на південь і на захід, у книгах заводяться хробаки і вогкість, адже їх породжують і живлять сирі вітри, які доносяться сюди і, наповнюючи сувої сирим подувом, покривають їх цвілью» [19].

І все-таки, якщо серйозно говорити про охорону праці, про її нормативно-правове забезпечення, варто звернутися до історії, а саме, до епохи буржуазних революцій, бурхливого розвитку капіталістичного виробництва (XVI–XIX ст.), коли вперше прозвучали декларації демократичних свобод, прав людини. Як відомо, різке нарощування темпів індустріального розвитку Англії супроводжувалося значною захворюваністю та смертністю серед робітничого люду. У пролетарському середовищі почали наростати невдоволення, протести працюючих і це дало поштовх до розроблення та впровадження у практику життя заходів, що пом'якшували важкі умови праці на виробництві. Першою ластівкою у цьому напрямі був фабричний закон (Factory Acts), виданий англійським урядом. Він стосувався обмеження робочого часу, охорони праці жінок і дітей, організації фабричних інспекцій тощо. Подальший розвиток фабрично-санітарного законодавства у всіх країнах Європи відбувався під постійним

тиском пролетаріату, котрий наполегливо боровся за поліпшення своїх умов праці.

На наше переконання, є всі підстави стверджувати, що саме фабричне законодавство – закони, постанови, розпорядження щодо режиму праці на фабриках, заводах, інших підприємствах – виступило в ролі тих витоків, з яких постала нормативно-правова база, що гарантувала безпеку праці у бібліотечній галузі. А згодом було сформовано цілу систему регулятивних актів стосовно бібліотечного виробничого середовища, умов, безпеки та гігієни праці задіяних там працівників. Іншими словами, нормативно-правові категорії питань гігієни, безпеки та охорони праці в бібліотечних установах різних країн виростили, викристалізувалися із правових, соціально-економічних, організаційно-технологічних, санітарно-гігієнічних, лікувальних і профілактичних заходів промислового сектора економіки (декретів, законів, постанов, положень, статутів, актів, розпоряджень, наказів, інструкцій та ін.), спрямованих на збереження життя, здоров'я, працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Якщо брати вітчизняні терени, то цей тривалий процес трансформації можна умовно поділити на кілька етапів: перший був пов'язаний з виникненням та розвитком мануфактурного виробництва (фабрик і заводів) у царській Росії (XIX – поч. XX ст.); другий – з динамічним нарощуванням потенціалу радянського народногосподарського комплексу (1917–1990 рр.); третій – позначений самостійним, незалежним шляхом розвитку Української держави (1991–2013 рр.).

У царській Росії ще у 1722 р. Петро I запровадив по всій території імперії робочий день на фабриках 13,5 год. та ввів посаду державного наглядача за здійсненням цього закону. Проте першим більш-менш повноцінним нормативним актом щодо умов праці було «Положення про взаємини між робітниками і власниками підприємств» (1835 р.). У другій половині XIX ст. царський уряд ухвалив низку законів, якими регулювалася праця на промислових підприємствах країни, зокрема: 1 червня 1882 р. набув чинності перший фабричний закон «Про малолітніх, котрі працюють на заводах, фабриках і мануфактурах»; 12 червня 1884 р. – закон «Про шкільне навчання малолітніх, що працюють на фабриках, заводах і мануфактурах»; 3 червня 1885 р. – закон «Про заборону нічної роботи неповнолітнім і жінкам на фабриках, заводах і мануфактурах»; 3 червня 1886 р. – закон «Про затвердження проекту правил про нагляд за фабричною промисловістю, про взаємну угоду фабрикантів і робітників і про збільшення числа чинів фабричної інспекції»; 2 червня 1897 р. – закон «Про тривалість і розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської промисловості»; 1 лютого 1899 р. – закон «Про заснування фабрично-заводської поліції в промислових підприємствах»; 10 червня 1903 р. – за-

кон «Про заснування старост на промислових підприємствах»; 4 березня 1906 р. – Тимчасові Правила «Про професійні товариства, створені для осіб, зайнятих у торгових і промислових підприємствах, або для власників цих підприємств»; 1912 р. – закон «Про страхування та лікарські каси».

Однак, головним документом у системі законодавства з охорони праці царської Росії вважається Статут про промислову працю (далі – СПП), ухвалений у 1913 р. Фахівці цілком обґрунтовано називали його прообразом майбутніх російських, радянських та й наших, українських, кодексів законів про працю, своєрідним каркасом усього майбутнього трудового законодавства, адже він містив зачатки практично всіх основних інститутів трудового права.

З наукових позицій проблеми охорони та безпеки праці в Росії більш-менш ґрунтовно почав досліджувати М. Ломоносов. Цими питаннями опікувалася ціла низка російських вчених у XIX ст. Зокрема, вони належну увагу приділяли питанням промислово-санітарного нагляду, гігієни праці. Саме в цей період виходять друком праці: С. М. Богословського «Система профессиональной классификации», А. В. Погожева «Обзор вредных и неблагоприятных условий отдельных производств», А. І. Скібневського «Санитарные условия горшечного производства Гжельского района», В. А. Левицького «Санитарные условия шляпного производства», В. В. Святловського «Профессиональная гигиена» та ін. [11]. Після ґрунтовного дослідження стану справ на фабриках і заводах та публікації їх результатів вищезгаданими фахівцями Московським губернським земством та іншими земствами були ухвалені «Обов'язкові постанови з нагляду за промисловим виробництвом», а згодом виникли організації санітарних лікарів, до обов'язків яких входив промислово-санітарний нагляд.

У 80–90-х роках XIX ст. російським вченим, інженером-технологом О. О. Прессом було проведено велику роботу щодо збору та аналізу значного статистичного матеріалу. Підсумком його дослідницьких зусиль стало видання ґрунтовної праці, в якій дається характеристика документів царської Росії з охорони праці робітників [15]. Вперше, крім інструкцій для кочегарів, машиністів різних професій, вчений розробив загальні правила роботи для господарів і робітників усіх найменувань (нині це основні положення інструкцій з охорони праці для роботодавців та працівників, у т. ч. працівників бібліотек, архівів, музеїв). Написані понад 100 років назад, вони видозмінювалися з огляду на вимоги науково-технічного прогресу конкретного часу [14, 15].

Для нинішніх книгозбірень залишаються актуальними виписані О. О. Прессом такі категорії охорони праці, як страхування життя робітників від нещасних випадків, ступені класифікації нещасних ви-

падків, роль установ при страхуванні від нещасних випадків та судових рішень про сплату потерпілому збитків, завданих нещасним випадком, значення колективного страхування та ін. [15].

На початку ХХ ст. були закладені підвалини такої галузі науки, як техніка безпеки. У цей час проблемами безпеки й охорони праці займалися такі видатні вчені, як В. Л. Кирпичов, М. Л. Сеченов, Ф. Ф. Ерісман, О. О. Пресс, Д. П. Нікольський, М. А. Вигдорчик.

Насамперед варто назвати монографії відомого російського вченого, ординарного професора Московського університету Ф. Ф. Ерісмана «Профессиональная гигиена умственного и физического труда» та «Курс гигиены». Їх автор вперше в Росії торкається таких питань, як гігієна робіт розумової та фізичної праці, законодавче визначення норм робочого дня, заборона нічної праці тощо [17, 18].

Що характерно, напрацюваннями цього фахівця бібліотечна галузь послуговується і сьогодні. Наприклад, в українських бібліотеках, ще й досі залишаються запитуваними такі спеціальні заходи, розроблені Ф. Ф. Ерісманом, як виробнича санітарія приміщень, гігієна праці, норми робочого дня, нічної роботи, опалення, природної та штучної вентиляції, засоби колективного та індивідуального захисту тощо. Всі ці положення з безпеки праці присутні в бібліотечних статутах, уставах, положеннях, інструкціях, колективних договорах.

Вагомий внесок у подальший розвиток питань охорони праці зробили російські вчені Н. А. Вигдорчик і Д. П. Нікольський.

Н. А. Вигдорчик, наприклад, досліджуючи умови праці робітників, вказував на небезпечний характер окремих сфер промисловості; розрізняв вину робітників і підприємців, професійний і непрофесійний травматизм; виокремив цілу низку чинників, які зменшують втрати робочої сили; розкрив залежність нещасних випадків від статі, віку, алкоголізму, стомленості, нічної роботи; розробив систему заходів, щодо попередження нещасних випадків та форми компенсації постраждалим від них; доводив необхідність введення обов'язкового страхування працюючих та відповідальність підприємців у разі виникнення нещасних випадків, розробляв законодавство Росії з цих питань [2, 3].

Окремої уваги заслуговує праця доктора Д. П. Нікольського «К вопросу о влиянии фабричного труда на физическое развитие, болезненность и смертность рабочего». Науковець дослідив такі категорії умов фабричної праці робітників, як довговічність, хворобливість, смертність і взагалі тривалість його життя, класифікував найбільш поширені інфекційні хвороби працюючих на різних виробництвах, обґрунтував необхідність запровадження нормування робочого часу та періодичних медичних оглядів робітників [13].

Зазначимо, що в основних документах, які врегульовують виробничу діяльність бібліотечних, архівних і музейних установ України найчастіше використовуються терміни з охорони праці, розроблені і введені в обіг саме цими російськими вченими. Насамперед, йдеться про дефініції таких понять як «шкідливе виробництво», «охорона праці», «гігієна праці», «нещасний випадок», «тривалість робочого часу», «страхування від нещасного випадку», «медичний огляд»; про визначення переліку небезпечних чинників умов праці; про методи боротьби з найбільш поширеними інфекціями, професійними хворобами, травматизмом.

А тепер зупинимося на історичних передумовах формування законодавчої бази з питань охорони праці у бібліотечній галузі за часів радянської влади (1917–1991 рр.).

Одним з перших декретів радянського уряду був Декрет від 29 жовтня (11 листопада) 1917 р. «Про восьмигодинний робочий день»*. 17 червня 1918 р. було прийнято Декрет про створення інспекції праці, підпорядкованої Наркомату праці. На неї покладалася нагляд, контроль за втіленням у життя декретів, постанов, актів радянської влади у сфері захисту інтересів трудящих, а також розроблення та вжиття заходів щодо безпеки, захисту життя та здоров'я працюючих. У грудні 1918-го ухвалюється перший радянський Кодекс законів про працю РРФСР, а у 1922-му – другий Кодекс, якими передбачались розгорнуті заходи з охорони праці в усіх галузях народного господарства.

Варто зазначити, що ці два Кодекси законів про працю були відповідним чином адаптовані і діяли тривалий час в УРСР. Лише у липні 1970 р. сесія Верховної Ради СРСР прийняла «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю», на підставі чого у грудні 1971 р. сесією Верховної Ради УРСР було затверджено «Кодекс законів про працю Української РСР», який з багатьма змінами і доповненнями діє дотепер.

У подальші роки з нарощуванням темпів будівництва світлого майбутнього Країна Рад, дедалі гучніше декларуючи права людини на працю, питання її безпеки та охорони виводить на найвищий, конституційний, рівень.

Так, у Конституції СРСР 1937 р., у розділі Х, що охоплював основні права й обов'язки громадян було закріплено право громадян на працю та її безпеку. У Конституціях СРСР 1977 р., Конституції УРСР 1978 р. (ст. ст. 8, 21, 40) питанням здоров'я відводиться на-

* Цей документ, по-перше, містив цілу низку прямих посилань на СПП, по-друге, деякі його норми звучать досить актуально і в наш ринковий час, зокрема, заборона видачі заробітної плати в натуральній формі, оплата простою не з вини працівника в повному обсязі та інші.

лежне місце. Зокрема, ст. 40 Основного Закону гарантувала право громадян на охорону здоров'я. «Це право забезпечується розвитком і вдосконаленням техніки безпеки і виробничої санітарії; проведенням широких профілактичних заходів; заходами щодо оздоровлення навколишнього середовища; особливим піклуванням про здоров'я підростаючого покоління, включаючи заборону дитячої праці, не зв'язаної з навчанням і трудовим вихованням».

Звичайно ж, до розроблення теоретичних, методичних питань охорони праці в СРСР активно долучалася і радянська наука. Так, у 40-х роках ХХ ст. завдяки творчим зусиллям В. А. Левицького ця галузь поповнилася основними категоріями з технічної безпеки та умов робітників, цілим комплексом оздоровчих заходів для працюючих. У своїй науковій роботі «Гигиена труда» вчений розробив гігієнічні основи та санітарно-гігієнічні вимоги до будівель; детально дослідив питання природної та штучної вентиляції, загальнобіологічну дію світла та основні характеристики раціонального освітлення (місцевого, загального та комбінованого); окреслив методи техніки безпеки, протипожежні заходи, розкрив роль індивідуальних засобів захисту (робочий одяг, взуття, захисні окуляри, рукавиці, пилові респіратори, протигаз); довів необхідність дотримання гігієни праці при малярних, друкованих та граверних роботах. Запропоновані ним заходи з оздоровлення умов праці та технічної безпеки запроваджувалися у різних галузях народного господарства. Звичайно ж, всі ці елементи гігієнічних норм і санітарних вимог поширювалися і на роботу бібліотек СРСР, УРСР [11].

Помітний внесок у дослідження питань з охорони праці зробив радянський вчений А. Н. Марзєєв у своїй ґрунтовній праці «Основы коммунальной гигиены». Головним об'єктом його дослідницької уваги були норми, правила, вимоги до систем водопостачання, каналізації, вентиляції та кондиціонування повітря у приміщеннях. У вищеназваній монографії належне місце відведено установкам систем кондиціонування повітря для комфорту людини та освітлення житлових і громадських будівель, їх нормам, санітарним та гігієнічним вимогам до опалення різних будівель; спеціальному законодавству в галузі комунальної, житлової санітарії тощо [12].

Теоретичні напрацювання А. Н. Марзєєва широко застосовуються й нині, і не тільки в Російській Федерації, а й в Україні, зокрема при будівництві та функціонуванні бібліотечних, музейних і архівних установ.

Радянські дослідники Н. П. Калініна, В. Г. Макушин, А. Н. Гржегоржевський у своїх публікаціях аналізують умови праці під різними кутами: умови праці тлумачаться ними як сукупність виробничих, трудових, санітарно-гігієнічних і естетичних чинників, котрі

справляють психофізіологічний і медико-біологічний вплив на організм людини в умовах виробництва; поліпшення і оздоровлення умов праці, на їх переконання, виступають серйозним фактором підвищення її продуктивності, збереження здоров'я і тривалої працездатності трудящих; пропонується класифікація чинників, котрі впливають на формування умов праці; науково обґрунтовується вибір критерія оцінки стану умов праці тощо [8, 7, 4].

Динамічний розвиток радянської промисловості у другій половині ХХ ст. ще більше приковує увагу вчених до питань охорони праці. В ці роки проблематикою з безпеки та охорони праці активно опікуються такі відомі вчені, як В. А. Легасов, Б. Є. Патон, С. В. Белов, К. Н. Ткачук.

Після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р. стан довкілля в Україні та суміжних республіках СРСР значно погіршився, а тому збірник наукових праць радянського вченого С. В. Белова «Охрана окружающей среды. Улучшение условий труда под влиянием научно-технического прогресса. Сборник научных трудов» мав надзвичайно велике значення. Автор дослідив правові, організаційні, технічні та соціально-економічні аспекти захисту працівників на радіоактивно небезпечних виробництвах, розробив комплексну оцінку впливу промислового об'єкта на довкілля та методи контролю її стану [1].

Отже, як бачимо, тривалий час вітчизняна бібліотечна галузь «послугувалася» фабричним законодавством та науково-методичними розробками з різних аспектів охорони праці, що були напрацьовані російськими фахівцями радянської доби, а то й більш давніх часів. І лише в останні десятиліття в незалежній Українській державі вдалося сформувати власну нормативно-правову базу, яка дає змогу вирішувати всі питання, пов'язані з охороною праці в бібліотечних, музейних та архівних установах *.

Коротко охарактеризуємо її основні складники.

І. Основоположним документом з охорони праці в

* До розроблення нормативних положень з охорони праці, обґрунтування необхідності їх подальшого удосконалення дедалі активніше долучається і вітчизняна наука. У контексті тотальної автоматизації виробничих процесів, поширенню комп'ютерних технологій не можна не відзначити працю українських дослідників К. Н. Ткачука і О. Л. Гумєнюка «Охрана праці», в якій автори розкривають правові, нормативно-технічні та організаційні основи охорони праці; висвітлюють питання виробничої санітарії, безпеки виробництва, протипожежної безпеки під час роботи з персональними електронно-обчислювальними машинами, відеодисплейними терміналами, копіювально-розмножувальною технікою; розкривають особливості гігієнічно правильної експлуатації комп'ютерної техніки та організації робочих місць користувачів персональних комп'ютерів [16].

Україні є Конституція, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Основний Закон країни (ст. 3) визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Цілою низкою статей (24, 43, 45, 46) Конституція України гарантує своїм громадянам право на безпечні й здорові умови праці, на відпочинок, охорону здоров'я; медичну допомогу та медичне страхування; соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, у старості та в інших випадках.

Реалізацію конституційних прав наших громадян на безпечні й здорові умови праці забезпечує система інших законодавчих актів України.

У «Кодексі законів про працю України», який був ухвалений 10 грудня 1971 р. та істотно доповнений упродовж 1972–2012 рр., ціла глава (XI) присвячена питанням охорони праці. «На всіх підприємствах, в установах, організаціях, – записано в Кодексі (ст. 153), – створюються безпечні і нешкідливі умови праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган. Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці. Власник або уповноважений ним орган повинен упроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, які запобігають виробничому травматизмові, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників. Власник або уповноважений ним орган не вправі вимагати від працівника виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці. Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо виникла виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища. У разі неможливості повного усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я умов праці власник або уповноважений ним орган зобов'язаний повідомити про це орган державного нагляду за охороною праці, який може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах. На власника або уповноважений ним орган покладається систематичне проведення інструктажу (нав-

чання) працівників з питань охорони праці, протипожежної охорони. Трудові колективи обговорюють і схвалюють комплексні плани поліпшення умов, охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів і контролюють виконання цих планів».

Важливо відзначити, що документ (ст. 159) разом з тим зобов'язує працівника виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці. «Працівник зобов'язаний: знати і виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці, правила поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, користуватися засобами колективного та індивідуального захисту; додержуватись зобов'язань щодо охорони праці, передбачених колективним договором (угодою, трудовим договором) та правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації; проходити у встановленому порядку попередні та періодичні медичні огляди; співробітничати з власником або уповноваженим ним органом у справі організації безпечних та нешкідливих умов праці, особисто вживати посилюючих заходів щодо усунення будь-якої виробничої ситуації, яка створює загрозу його життю чи здоров'ю або людей, які його оточують, і навколишньому природному середовищу, повідомляти про небезпеку свого безпосереднього керівника або іншу посадову особу».

Контроль за додержанням працівниками вимог нормативних актів про охорону праці законодавець покладає (ст. 160) на «власника або уповноважений ним орган. Трудові колективи через обраних ними уповноважених, професійні спілки в особі своїх виборних органів і представників контролюють додержання всіма працівниками нормативних актів про охорону праці на підприємствах, в установах, організаціях».

Закон України «Про охорону праці», прийнятий 14 жовтня 1992 р., визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності та принципи державної політики у цій сфері, регулює відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в країні.

Дія цього Закону поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю та на всіх працюючих [5].

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (ст. ст. 1–55)», відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне

страхування, визначає правову основу, економічний механізм та організаційну структуру загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які призвели до втрати працездатності або загибелі застрахованих на виробництві (далі – страхування від нещасного випадку). Страхування від нещасного випадку є самостійним видом загальнообов'язкового державного соціального страхування, за допомогою якого здійснюється соціальний захист, охорона життя та здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності.

Згідно із Законом України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р., право на відпустки мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи.

Нагляд за додержанням законодавства про відпустки здійснюють спеціально уповноважені на те державні органи та інспекції, які є незалежними у своїй діяльності від власника або уповноваженого ним органу.

Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (ст. ст. 4–8, 10, 20–21, 25–26, 45, 48) регулює суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, визначає відповідні права і обов'язки державних органів, підприємств, установ, організацій та громадян, встановлює порядок організації державної санітарно-епідеміологічної служби і здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні.

Працівники підприємств, установ, організацій, дії яких призвели до порушення санітарного законодавства, невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби, підлягають дисциплінарній відповідальності згідно з законодавством.

Підприємства, установи, організації, підприємці та громадяни, які порушили санітарне законодавство, що призвело до виникнення захворювань, отруєнь, радіаційних уражень, тривалої або тимчасової втрати працездатності, інвалідності чи смерті людей, зобов'язані відшкодувати збитки громадянам, підприємствам, установам і організаціям, а також компенсувати додаткові витрати органів, установ та закладів санітарно-епідеміологічної служби на проведення санітарних та протиепідемічних заходів і витрати лікувально-профілактичних закладів на надання медичної допомоги потерпілим. У разі відмови від добровільної компенсації витрат або відшкодування збитків спір розглядається у судовому порядку.

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (ст. ст. 5, 10, 13, 81) встановлює пріоритет безпеки людини та навколишнього природного середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлює також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

У Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (ст. ст. 26–30) питанням охорони праці відведено одне з провідних місць. Держава бере на себе турботу про розвиток та функціонування бібліотечних установ.

Країна надає та захищає соціальні гарантії працівників бібліотек (ст. 30). На працівників бібліотек, незалежно від форм власності та статусу бібліотеки, поширюються гарантії, встановлені законодавством про працю, соціальне страхування, пенсійне забезпечення.

Співробітникам бібліотек, які працюють у сільській місцевості та селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали у бібліотеках у цих населених пунктах і проживають у них, держава, відповідно до законодавства, забезпечує безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм.

Працівникам бібліотек можуть встановлюватися надбавки та доплати в межах затвердженого фонду оплати праці працівників бібліотек.

Підприємства, установи та організації за рахунок власних коштів можуть у колективних договорах встановлювати працівникам бібліотек додаткові пільги.

Бібліотекарі мають право на допомогу для оздоровлення при наданні щорічної відпустки у розмірі посадового окладу, а також матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань та доплату за вислугу років у розмірах та порядку, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Звичайно, для вирішення питань, пов'язаних з охороною праці в бібліотечних установах, активно використовуються й інші законодавчі акти, зокрема, «Про дорожній рух» (ст. ст. 12–20, 46–47, 49, 53), «Про цивільну оборону України» (ст. ст. 1–3, 5–6, 8, 11–14, 16), «Про колективні договори і угоди» (ст. ст. 7–8), «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (ст. ст. 19–21, 28, 30) та ін.

II. Низка підзаконних актів (укази Президента України, постанови та розпорядження Уряду України, ухвалені ним положення тощо): Указ Президента України «Про Державний комітет України з нагляду за охороною праці від 18.09.2002 р.; Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок проведення атестації робочих місць за умовами праці» від 01.08.1992 р.,

«Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні від 22.06.1999 р., «Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру від 22.03.2001 р., «Про затвердження Порядку здійснення державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 26.11.2003 р.; «Положення про Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду» від 23.11.2006 р.; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про нову гігієнічну класифікацію праці та показники, за якими надаються пільги і компенсації працівникам, зайнятим на роботах із шкідливими та важкими умовами праці» від 26.09.2001 р.

III. Відомчі нормативно-правові документи – положення, правила, циркуляри, накази, інструкції: наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах» від 31.08.2001 р., наказ Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку проведення медичних оглядів працівників певних категорій» від 21.05.2007 р. № 246, накази Державного комітету України по нагляду за охороною праці «Про затвердження Положення про опрацювання, прийняття, перегляд та скасування державних міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці» від 16.03.1994 р. та «Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою» від 16.11.2007р. № 273, «Типове положення про службу охорони праці НПАОП 0.00 – 4.35 – 04» від 15.11.04 № 255, «Положення про розробку інструкцій з охорони праці» від 29.01.98 р. № 9, наказ Державного комітету України з питань промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про затвердження Типового положення про комісію з питань охорони праці підприємства» від 21.03.2007 р.; розпорядження Президії НАН України про затвердження «Положення про організацію роботи з охорони праці в наукових установах, організаціях та підприємствах НАН України» від 04.07.2005 р. № 413, «Типове положення про службу пожежної безпеки» від 29.09.03 р. № 369; постанова Бюро Президії НАН України про «Положення про службу пожежної безпеки Національної академії наук України» від 18.09.2009 р. № 248, п. 2.3 та ін.

IV. Статути, угоди, накази, інструкції самих бібліотечних, музейних, архівних установ. Всі ці локальні документи, по-перше, конкретизують приписи нормативно-правових актів загальнодержавної юрисдикції, а, по-друге, забезпечують більш ефек-

тивне управління системою охорони праці на рівні конкретного підприємства, установи, організації.

На наш погляд, важливим складником нормативно-правової бази з питань охорони праці в бібліотеках має бути весь комплекс документації, що визначає правила протипожежної безпеки у бібліотечних установах країни. Адже ігнорування персоналом цих правил призводить не тільки до втрат матеріальних цінностей, нищення бібліотечних фондів, а й до людських жертв. Так, 29 вересня 2010 р. у сховищі № 20 Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського в результаті грубого порушення правил безпеки автоматичного пожежогасіння загинули 2 працівники.

Із чинних законодавчих актів такого плану виокремимо, насамперед, Закон України «Про пожежну безпеку» (ст. ст. 2,5, 6, 8, 10, 13, 26, 29–31, 34–38).

Забезпечення пожежної безпеки є невід'ємною частиною державної діяльності щодо охорони життя та здоров'я людей, національного багатства і навколишнього природного середовища. Цей Закон визначає загальні правові, економічні та соціальні основи забезпечення пожежної безпеки на території України, регулює відносини державних органів, юридичних і фізичних осіб у цій галузі незалежно від виду їх діяльності та форм власності.

Забезпечення пожежної безпеки є складовою частиною виробничої та іншої діяльності посадових осіб, працівників підприємств, установ, організацій та підприємців. Це повинно бути відображено у трудових договорах (контрактах) та статутах підприємств, установ, організацій.

Забезпечення пожежної безпеки при проектуванні та забудові населених пунктів, будівництві, розширенні, реконструкції та технічному переоснащенні підприємств, будівель і споруд покладається на органи архітектури, замовників, забудовників, проектні та будівельні організації [6].

Здавалося б, що забезпечення безпечних і здорових умов праці, гігієни праці і виробничого середовища, мінімізації втрат бібліотечних фондів – це спільна проблема, спільне завдання для служби охорони праці і служби пожежної безпеки бібліотек України. Однак, нормативно-правові документи, а саме Закони України «Про охорону праці» та «Про пожежну безпеку» визначають самостійність цих служб. Тому на теперішній час у бібліотечних установах України служби охорони праці та пожежної безпеки, згідно своїх положень про служби, діють автономно, хоча й взаємодіють між собою.

Нещасні випадки, травматизм, пожежі та аварії в бібліотеках за роки існування нашої молоді держави наводять на думку, що самостійність цих двох вищезазначених служб зменшують ефективність роботи по попередженню, профілактиці усіх цих негативних явищ.

Єдиний вихід з цієї ситуації, на наше переконання, це інтеграція, об'єднання служби охорони праці та пожежної безпеки в бібліотеках України.

Першою ластівкою такої інтеграції стало створення в 2011 р. єдиної Служби охорони праці та пожежної безпеки (далі – Служба) в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) Національної академії наук України (далі – НАН України). З метою забезпечення належних умов праці на робочому місці в кожному структурному підрозділі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також додержання законодавства щодо прав працівників у сфері охорони праці, пожежної безпеки, на виконання цілої низки нормативно-правових актів були видані накази Генерального директора бібліотеки про створення Служби охорони праці та пожежної безпеки та затвердження Положення про Службу.

У Положенні про Службу охорони праці та пожежної безпеки бібліотеки наголошувалося, що вона створена в структурі НБУВ для узгоджених дій щодо виконання правових, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних і лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на запобігання нещасним випадкам, професійним захворюванням і аваріям у процесі праці та з метою координації, вдосконалення роботи, пов'язаної із забезпеченням пожежної безпеки, контролем за її проведенням у Бібліотеці.

Служба підпорядковувалася безпосередньо Генеральному директору НБУВ. Відповідальність за охорону праці покладалася на першого заступника генерального директора, а за пожежну безпеку – на заступника директора із загальних питань. Керівник Служби прирівнювався за своїм посадовим статусом та умовами праці до керівників структурних підрозділів технічних служб НБУВ.

Завдяки діяльності Служби охорони праці та пожежної безпеки в НБУВ упродовж 2011 р. у 62 структурних підрозділах загальною чисельністю майже 1000 працюючих були відсутні аварії, нещасні випадки, виробничі травми, суттєво зменшились тимчасові втрати працездатності та витрати на державне соціальне страхування працівників, поліпшились реалізація програм професійно-технічного навчання та підготовка і перепідготовка кадрів відповідно до потреб нових професій.

На жаль, ініціатива НБУВ щодо створення та функціонування Служби охорони праці та пожежної безпеки не набула поширення через бюрократичну тяганину двох відомств: Департаменту з пожежної охорони при Міністерстві з надзвичайних ситуацій України і Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду. У вересні 2011 р. Служба розпалася на відділ з охорони праці та двох провідних інженерів з пожежної безпеки.

Однак, незважаючи на невдалу реалізацію пілотного проекту, приклад роботи Служби охорони праці та пожежної безпеки в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України засвідчив свою ефективність і він, поза всяким сумнівом, має гарні перспективи. Потрібно лише на державному, міжгалузевому та галузевому рівнях розробити й ухвалити низку державних нормативно-правових актів, які б максимально враховували специфіку, особливості роботи служб охорони праці та пожежної безпеки в національних, обласних, міських, сільських книгозбірнях України. Практика переконує, що лише спільними зусиллями (об'єднавшись) названі вище служби здатні реально забезпечити не тільки здорові (безпечні) умови праці бібліотечних працівників, а й надійне збереження бібліотечних фондів, усіх матеріальних цінностей, якими сьогодні володіє наша галузь.

Список використаних джерел

1. Белов С. В. Охрана окружающей среды. Улучшение условий труда под влиянием научно-технического прогресса: сборник научных трудов. – М. : Высшая школа, 1991. – 319 с.
2. Вигдорчик Н. А. Жертвы «мирного» труда. – Пг., 1915. – 69 с.
3. Вигдорчик Н. А. Опасность промышленного труда. – СПб., 1913. – 81 с.
4. Гржегоржевский А. Н., Калинина Н. П. Классификация факторов, воздействующих на формирование условий труда. – М., 1977. – 76 с.
5. Закон України «Про охорону праці» (нова редакція). – К. : Основа, 2003. – С. 9 – 11.
6. Закон України «Про пожежну безпеку». – Х.:Форт, 2003. – С. 5.
7. Калинина Н. П., Макушин В. Г. Влияние условий труда на его производительность. – М. : Экономика, 1971. – 144 с.
8. Калинина Н. П. Экономическое исследование условий труда : автореф. дис. ... канд. эконом. наук / Калинина Наталья Павловна –М., 1968. – 18 с.
9. Кодекс законів про працю України. – К. : Атіка, 1996. – 96 с.
10. Конституція України. – К., 1996. – С. 3, 10.
11. Левицкий В. А. Гигиена труда. – М.; Л.; 1936. – 640 с.
12. Марзеев А. Н. Основы коммунальной гигиены. – М.; Л.; 1938. – 631 с.
13. Никольский Д. П. К вопросу о влиянии фабричного труда на физическое развитие, болезненность и смертность рабочего. – СПб., 1895. – 27 с.
14. Пресс А. А. Защита жизни здоровья рабочих на фабриках и заводах. – СПб., 1891. – 209 с.
15. Пресс А. А. Защита жизни и здоровья рабочих на фабриках и заводах. – СПб., 1894. – 128 с.
16. Ткачук К. Н., Гуменюк О. Л. Охрана праці. – Чернівці, 2009. – 264 с.
17. Ерисман Ф. Ф. Профессиональная гигиена умственного и физического труда. – СПб., 1878. – 409 с.
18. Ерисман Ф. Ф. Курс гигиены. – М., 1887. – 476 с.
19. Schmitz W. Deutsche Bibliotheksgeschichte. – Bern etc., 1984. – P. 85.